

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора, завідувача кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

УТЮЖ ІРИНИ ГЕННАДІВНИ

на дисертацію **БУГАЙЧУК ОКСАНИ ВАСИЛІВНИ**
«ФЕНОМЕН ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: СОЦІАЛЬНО -
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ»,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю

033 «Філософія»

Актуальність теми та її зв'язок з державними і галузевими науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота Бугайчук Оксани Василівни присвячена вкрай актуальній соціально-філософській проблемі сучасності – проблемі цифровізації економіки та її евристичного потенціалу при формуванні цифрового суспільства, відповідного типу культури та свідомості. У контексті цього, цілком обґрунтовано, дисертантка презентує міждисциплінарне поле соціально-філософської, аксіологічної та екзистенціальної рефлексії, підкреслюючи, що це поле набуває значущості у контексті аналізу цифровізації підприємств та організацій як цілісних систем, в яких поєднуються технологічні, економічні та соціальні аспекти (с. 19).

У цьому контексті практикоорієнтованість дослідження не суперечить, а навпаки – вимагає глибокого філософського аналізу цифрової трансформації як багатовимірного явища. Адже лише крізь призму філософського осмислення можна належно оцінити не лише зовнішні, а й внутрішні онтологічні зміни, що відбуваються під впливом цифровізації.

Вся дисертація демонструє глибоку соціально-філософську аналітику феномену цифрової економіки, чітку логіку, ясність мислення автора та його захопленість досліджуваною темою. Роботу вирізняє ясна структура, чітко

сформульовані об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження. Автор заявляє розробку та апробацію власної цифрової стратегії підприємств та організацій, яка презентована у другому розділі. Загалом, робота виглядає ґрунтовною, серйозною, самостійною, видно, що опрацьовано великий теоретичний матеріал, який був авторкою критично осмислений і співвіднесений із конкретними соціокультурними особливостями сьогодення.

В дисертації висвітлено, що перехід до цифрової економіки постає не лише як технологічне оновлення виробничих процесів, а як фундаментальна трансформація способу буття економічних і соціальних систем. Цифровізація виявляється новим етапом розвитку техногенної цивілізації, де технології стають не просто інструментами, а активними агентами змін у структурі мислення, комунікації та суспільної організації. Промислові підприємства, адаптуючись до цифрової реальності, не лише переслідують стратегічні цілі та прагнуть розширення ринкової присутності, але й мимоволі стають учасниками глибших змін в онтології економічної діяльності.

Успішна інтеграція цифрових рішень у фінансово-господарську й технологічну сферу слугує не тільки підвищенню ефективності, але й формує нові смисли праці, вартості, взаємодії між суб'єктами. Усе суспільство вступає в епоху, де цифрове виступає не як зовнішній інструмент, а як внутрішня структура, що впливає на екзистенційні виміри людського життя, зумовлює нові форми свободи та залежності, самореалізації й контролю.

Попри активну політику цифровізації на макро-, мезо- та мікрорівнях, спостерігається брак концептуального осмислення цих процесів. Відсутність ґрунтовної філософської методології, яка могла б стати основою для формування цілісної концепції цифрової трансформації, що призводить до фрагментарності реформ і ризику втрати гуманітарного виміру цифрової доби. Відтак постає необхідність філософського рефлексування цифровізації як цілісного феномену, що трансформує не лише економіку, а й спосіб людського існування в світі. У цьому контексті науковий доробок Бугайчук О. В. набуває особливої актуальності.

Дисертаційна робота Оксани Бугайчук виконана у межах держбюджетної науково-дослідної роботи Запорізького національного університету «Цифрова людина і суспільство у контексті глобальних викликів», затвердженої планом Міністерства освіти і науки України (Держаний реєстраційний номер 122U001432) 2022-2024 рр., де авторкою розроблено концепцію цифровізації економіки.

Основні результати наукового дослідження і його новизна.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури. Зміст проаналізованих елементів роботи повністю відповідає темі дослідження, а також розкриває соціально-філософський погляд на заявлену проблематику.

Інноваційний характер має формулювання дисертанткою мети дисертаційної роботи, для реалізації якої було поставлено ряд дослідницьких завдань: визначити філософсько-наукові основи дослідження феномена цифровізації економіки у контексті історичного розвитку; дослідити поняття «цифровізації економіки» як суттєвий маркер впливу на соціальне буття людини; проаналізувати методи та підходи аналізу соціально-філософського феномену цифровізації економіки у міждисциплінарному дискурсі; розкрити процеси цифровізації підприємств та організацій як драйвер трансформації економічного буття; розглянути вплив штучного інтелекту на людину, суспільство, управління, організації в умовах Четвертої промислової революції; сформулювати концепцію цифрової стратегії підприємств та організацій в умовах війни і поствоєнного відновлення; проаналізувати соціальні загрози/ризики цифровізації економіки; розробити стратегію цифрової безпеки людини та суспільства в умовах сучасних викликів; обґрунтувати напрями удосконалення цифровізації економіки у контексті наближення суперінтелекту та технологічної сингулярності.

Означені завдання були уповні реалізовані дисертанткою у змісті дисертаційної роботи. Структура дисертаційної роботи відповідає принципу цілепокладання і є логічною, впорядкованою та аргументованою.

Цілком обґрунтованим у площині методології дослідження феномену цифрової економіки є використання Оксаною Бугайчук цілого комплексу методологічних підходів: метод системного аналізу і синтезу, синергетичний метод, метод прогнозування як процес передбачення майбутніх станів системи організації на основі аналізу існуючих даних та моделей, що включає використання алгоритмів машинного навчання та інших аналітичних підходів для побудови прогнозів, кроскультурний метод, метод управління великими даними (BIG DATA). Поєднання запропонованих методів дає можливість дослідити особливості цифрової економіки у розвитку соціальних систем у різних площинах функціонування суспільства. Натомість поєднання даних методів породжує інтегративну методологію, що сформувалася на основі надбань соціальної філософії, філософської антропології, філософії екзистенціалізму, філософії економіки, соціології, політології. Як зазначає дисертантка, інтегративна методологія управління дозволила дослідити економічні, соціальні, культурні та екзистенційні виміри цифровізації економіки у контексті визначення універсалій з використанням методу якісного контент-аналізу (с. 24).

Перший розділ дисертаційної роботи **«Методологічні засади соціально-філософського аналізу феномену цифровізації економіки»** присвячений аналізу феномену цифровізації економіки у контексті історичного розвитку; досліджено поняття «цифровізації економіки» як суттєвий маркер впливу на соціальне буття людини; в даному розділі проаналізовано методи та підходи соціально-філософського аналізу феномену цифровізації економіки у міждисциплінарному дискурсі.

Не викликає заперечень аналіз хронологічної періодизації наукових уявлень та досліджень про цифрову економіку світу. Авторкою чітко підкреслюється, що цифровізація економіки є новим науковим напрямком у

рамках соціальної філософії та філософії історії, що вимагає формування нових цифрових цінностей, культури, свідомості особистості.

Підкреслюється, що наука та техніка є основними продуктивними силами цифровізації, викликані двома науково-технічними революціями XVIII століття, які призвели до якісного стрибка у виробництві та житті людей. У середині XX століття третя технологічна революція, детермінована інформаційними технологіями, проклала шлях у новий вимір майбутнього людства. Четверта промислова революція, викликана новим поколінням інформаційних технологій, привела світ до цифрової трансформації, в основі якої знання про майбутнє (с. 32).

Окрім цього, значна увага у першому розділі дисертаційної роботи зосереджується на соціально-філософському аналізі цифровізації економіки. Зазначається, що ця аналітика буде ключем до розуміння наукових ідей XXI століття, у контексті яких будуть трансформуватися найважливіші концепти держави сталого розвитку, яка формує майбутнє урядування, економіки та суспільства.

Філософсько-науковий аналіз феномена цифровізації економіки в історико-еволюційному контексті дав змогу здобувачці осмислити трансформацію традиційних економічних моделей і формування нових, таких як мережеві платформи, економіка спільного користування та поведінкові моделі. Тим самим, авторка підкреслила, що цифрова економіка сприяє тенденції до економічної редукції нормативного поля, особливо в умовах постіндустріального капіталізму.

У дослідженні цифрових трансформацій в дисертації використано підходи провідних мислителів, зокрема концепції мережевого суспільства М. Кастельса, Четвертої промислової революції К. Шваба, цифрової економіки Д. Тапскота, інформаційного суспільства П. Друкера, а також постіндустріальної економіки та ідей креативного класу Р. Флориди. Ці підходи висвітлюють, як цифровізація змінює структуру та логіку функціонування організацій, посилюючи значення інновацій, креативності та інформаційного капіталу як рушіїв економічного розвитку (с. 38).

Значимим і цікавим в дисертаційному дослідженні є аналітика феномену «цифрового виживання» людини, яка несе також соціальні загрози та ризики. Авторка зазначає, що розуміння «цифрового виживання» вийшло на філософський рівень, оскільки тісно пов'язане із сучасним станом людського існування та перспективами виживання людини у цифрову еру. Для розуміння цих проблем в дисертації представлений методологічний інструментарій, що об'єднує економіку та філософію, щоб пояснити роль цифрового існування людини в інформаційному світі (с. 65).

У другому розділі дисертаційної роботи **«Концептуальні засади цифровізації підприємств та організацій як чинник четвертої промислової революції»**, розкрито процеси цифровізації підприємств та організацій як драйвер трансформації економічного буття; розглянуто вплив штучного інтелекту на людину, суспільство, управління, організації в умовах Четвертої промислової революції; сформовано концепцію цифрової стратегії підприємств та організацій в умовах війни і поствоєнного відновлення.

В принципі, можна погодитись із дисертанткою, що в другому розділі дисертаційної роботи зібрані теми в яких розкриваються головні соціально-філософські смисли цифрової економіки, а саме: детерміновані економічними процесами зміни на підприємствах і в організаціях сприяють переходу на цифрові технології, які є інтерактивними, стійкими та прибутковими. У процесі трансформації нове покоління цифрових фірм, що гуртуються на інноваціях, досягають операційної досконалості, використовують технології, які дозволяють скоротити викиди вуглекислого газу, щоб забезпечити сталий розвиток промисловості. Діджиталізовані компанії спочатку інтегрують усі дані, розкидані всюди, потім формують інтегровану систему планування ресурсів підприємства (ERP) для створення цінностей. Зрештою, керівники підприємств організовують і координують ці дані через системи ERP, що є інтегрованими інформаційними системами управління, здатними об'єднати усі процеси в єдине ціле (с. 92).

Грунтовно, в дисертації представлено соціально-філософську матрицю цифрової економіки, авторка зазначає: «У цьому контексті цифровізація економіки виступає як драйвер трансформації економічного буття, змінюючи саму парадигму взаємодії людини, технологій і ринку. Цифровізація економіки створює умови для формування нових форм праці, власності, управління, а також нових структур економічної свідомості, де алгоритми, штучний інтелект і великі дані стають активними учасниками економічного процесу» (с. 93).

В другому розділі ми бачимо системне уявлення про реальні досягнення і позитивні тренди суспільного життя, які пов'язані з розвитком цифрових технологій в економіці. Слід погодитись з авторкою, що введення в соціально-філософський аналіз таких понять, як «цифрове благополуччя» (с. 99), «цифрове відчуження» (с. 100 - 103), «автоматизація» (с. 94) показує, «як цифрові технології не просто впливають на благополуччя, вони формують екзистенційний ландшафт, у якому людина шукає баланс між автономією та інтеграцією у цифрове середовище. Це відкриває можливість переходу від пасивного пристосування, до свідомого проектування взаємин між людиною та технологією, де кожна дія стає філософським актом» (с. 104)

Цілком обґрунтовано у підрозділі 2.2 розглянуто вплив штучного інтелекту на людину, суспільство, управління, організації в умовах Четвертої промислової революції. Доведено, що штучний інтелект відіграє центральну роль у трансформації суспільства, управління та економіки. Розглядається стратегія «Штучний інтелект+», яка спрямована на інтеграцію ШІ в традиційні галузі, такі як виробництво, сільське господарство, будівництво та судноплавство, що забезпечує комплексне підвищення ефективності.

Зроблена спроба презентувати дію цифрової економіки в сучасних умовах війни та подальшого післявоєнного відновлення. Зазначено, що цифровізація економіки відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості та адаптивності національної економіки. Дисертантка підкреслила, що війна стимулювала активне використання цифрових інструментів у фінансовій сфері, логістиці та

виробництві, що дозволяє мінімізувати ризики, пов'язані з фізичним знищенням інфраструктури.

Третій розділ дисертаційної роботи **«Праксеологічні засади гарантування безпеки людини та суспільства у процесі впровадження цифровізації економіки»** присвячений аналізу соціальних загроз/ризиків цифровізації економіки. В даному розділі розроблено стратегію цифрової безпеки людини та суспільства в умовах сучасних викликів, обґрунтовано напрями удосконалення цифровізації економіки у контексті наближення вибуху суперінтелекту та технологічної сингулярності.

Дисертантка обґрунтовано доводить, що цифровий світ стикається з низкою безпрецедентних проблем, тому підприємства, бізнес, уряди та громадянське суспільство повинні працювати разом для спільних рішень, щоб вжити рішучих заходів їх приборкання (с.139).

Не викликає заперечень і висновок авторки дисертаційної роботи про те, що цифровізація мислення не може бути предметом аналізу тільки економістів і програмістів. Важливу роль у цьому процесі повинні відігравати філософи, які допоможуть осмислити виклики глобальних змін. Лише міждисциплінарний підхід дозволяє повною мірою розкрити потенціал штучного інтелекту та уникнути можливих ризиків. В дисертації презентована аналітика про можливі екзистенційні ризики, пов'язані з експоненційним розвитком технологій, що приведуть до «вибуху інтелекту, а потім - суперінтелекту» та до кардинальної зміни моделі розвитку людства (с. 144).

Концептуальні положення і висновки дисертаційної роботи корелюють з положеннями новизни, її структурою та завданнями. Вони логічно виходять зі змісту дослідження, є аргументованими і доведеними в основному змісті дисертаційної роботи. Новаторський характер дисертації презентує інтегративну методологію, яка дозволила синтезувати методологічні підходи, окреслені у площині синергетичного, кроскультурного, системного аналізу і синтезу, в єдину цілісну систему, що розкриває феномен цифрової економіки. Синтез заявлених методологічних підходів дозволив дослідити специфіку

виявлення нелінійності у розвитку соціальних систем у різних площинах функціонування суспільства (економічній, політичній, освітній, науковій та ін.).

Оцінюючи джерельну базу дисертаційної роботи Оксани Бугайчук, зауважимо, що вона складає 133 найменування у прикінцевому списку літератури, серед них 36 джерел іноземною мовою. Джерельна база дисертаційної роботи уповні дозволила авторці здійснити концептуалізацію проблеми цифрової економіки в умовах експоненційного зростання.

Завершуючи ухвальну частину відгуку, слід наголосити, що ключовим досягненням дисертаційної роботи є висновки та рекомендації, які дають можливість поглибити розуміння феномену цифрової економіки та вирішують серйозні наукові завдання в сучасному українському суспільстві в умовах Четвертої промислової (індустріальної) революції та повномасштабної війни.

Дотримання академічної доброчесності.

За результатами вивчення тексту дисертації, наукових публікацій О. В. Бугайчук порушень академічної доброчесності не встановлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні. При використанні ідей, підходів, висновків, наукових результатів і фрагментів текстів інших дослідників наведено коректні посилання на відповідні джерела.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи.

Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 35 публікаціях, серед яких 4 статті, надруковані у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України категорії Б, з яких – одна економічного профілю, 2 – у закордонних періодичних виданнях, що індексуються у базах даних WoS, 1 – одноосібний розділ монографії, 28 виступів на міжнародних, всеукраїнських та університетських конференціях.

Поряд з цим дисертаційна робота Оксани Василівни Бугайчук не позбавлена деяких недоліків і дискусійних моментів:

1. Щодо підрозділу 2.3 «Концепція цифрової стратегії підприємств та організації в умовах війни та поствоєнного відновлення» (с. 124), зазначимо,

що текст попри глибокий філософський зміст і широке концептуальне охоплення носить декларативний характер, оскільки в ньому переважають загальні твердження без конкретних прикладів соціально-економічних проєктів в питанні реалізації цифрових стратегій в умовах війни та поствоєнного відновлення.

Зазначимо, що соціально-філософський аналіз проявляється у переосмисленні цінностей – від конкуренції до співпраці, від індивідуалізму до мережевої колективності. Це резонує з концепцією аксіологічної трансформації, де цифровізація змінює не лише інструменти економічної діяльності, але й етичні і соціальні норми. Нажаль в даному підрозділі, аналітики ключових напрямів реалізації цифрової економіки в Україні після війни і в умовах війни представлена декларативно.

2. В 3 розділі дисертації (с. 139-186) автор представляє широкий огляд соціальних загроз/ризиків цифрової економіки, але майже всі вони носять технологічний аналіз, в основному подана аналітика, пов'язана із впровадженням систем штучного інтелекту. Але, на нашу думку, цілком доречно було б надати аналітику, яка б презентувала систему розуміння цифрової ідентичності людини. Бо у цифровій економіці соціальне визнання все більше залежить не від традиційних форм (статус у спільноті, освіта, професія), а від цифрової присутності – профілю в соцмережах, цифрового портфолію, онлайн-репутації. Людина «існує» соціально в тій мірі, в якій вона присутня у цифровому просторі. У багатьох цифрових транзакціях (наприклад, фріланс, e-commerce, блокчейн-операції) ключовим є довіра до цифрової особистості – профілю, рейтингу, відгуків. Тобто, цифрова ідентичність перетворюється на економічний капітал.

На наш погляд, Бугайчук О. В. слід було б, більш конкретно систематизувати позитивні та негативні перспективи масштабування цифрової ідентичності як форми соціального визнання та економічного капіталу та відобразити у відповідному положенні винесеному на захист.

3. На наш погляд, твердження про першоаспектність дослідження феномену цифрової економіки в межах соціально-філософського підходу (с. 25) потребує уточнення, зважаючи на напрацьовані наукові позиції в цій галузі.

Ці зауваження не знижують загальної високої оцінки роботи. Проведений аналіз основних положень дисертації та опублікованих праць дослідниці дає підстави стверджувати, що дисертація Бугайчук Оксани Василівни на тему «Феномен цифровізації економіки: соціально-філософський аналіз» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомое теоретичне значення та прикладну цінність, а також відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (зі змінами)», «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів № 341 від 21.03.2022), а її авторка, Бугайчук Оксана Василівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного
університету

Ірина УТЮЖ

Підтверджую
«15» 05 2025 р. Підпис

Проректор з наукової роботи
доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Валерій ТУМАНСЬКИЙ